



Hornok András
Laklia Márta
Sisák Gábor

Sokszínű
ÍRODALOM

Első kötet **10**

Mozaik Kiadó – Szeged, 2013

A felvilágosodás filozófiai háttere

A felvilágosodás bölcseleti hátterében elsősorban az ún. ismeretelméleti irányzatok állnak. Ezek a nézetek arra keresik a választ, hogy miképpen szerez a megismerő elme (vagyis az ember) megbízható, biztos ismereteket a megismerendő dolgokról (vagyis a környező világról, illetve önmagáról). A 18. század filozófiáját a **racionalizmus és az empirizmus kettőssége** jellemezte.

A két filozófiai irányzat közül a **racionalizmus** nyert hamarabb konkrét (és modern) megfogalmazást. Alapjait még a 17. században René Descartes [róné dé-kárt] (1596–1650) francia matematikus és filozófus fektette le *Értekezés a módszerről* című írásában.

A **racionalizmus** a biztos ismeretek forrásának az emberi értelmet és a gondolkodás képességét tartotta. Elnevezése is a latin *ratio* [ráció], azaz „ész”, „értelem” szavakból származik. A racionalizmus szerint a gondolkodás képessége az embernek veleszületett (latinul *a priori*) tulajdonsága. Ezért bár elvileg mindenki képes lenne arra, hogy megbízható ismeretekre tegyen szert, fontos, hogy az ember helyesen gondolkodjék. A racionalisták azzal, hogy az értelemre helyezték a hangsúlyt, a megismerő ént állították az érdeklődésük középpontjába. Gondolkodásuk meghatározó jellegzetessége éppen ezért a matematikához hasonlóan a dedukció, amely egy általános, megkérdőjelezhetetlen tételből (axiómából) indul ki, és azt érvényesíti az egyedi esetekben.

Noha a racionalizmus összetettebb filozófiai irányzat, a 18. században leggyakrabban már csak a józan ész tiszteletét értették alatta.

A descartes-i módszer

Descartes értekezésében abból indul ki, hogy mivel a gondolkodó kezdetben nem tudja, hogy helyesen elmélkedik-e, legjobb, ha mindent kétellyel szemlél. Így módon csak egyetlen dolgot nem lehet kétségbe vonni: azt, hogy van egy olyan valaki, aki kételkedik. Ebből származik az elhíresült descartes-i szállóige minden kétely felett álló igazsága: *Cogito ergo sum* [kogitó ergo szum], „Gondolkodom, tehát vagyok”. Ezután azokat az ismereteket, amelyeket ehhez hasonlóan értelemmel be tud látni az ember, igaznak fogadhatja el.

Bizonyos értelemben hasonló gondolatokkal találkozhatunk a szintén francia Blaise Pascal [blez pászkál] (1623–1662) nézeteiben is. Pascal ugyanis szintén a gondolkodásban látta az ember kivételes képességét.

10.1. kép •
René Descartes

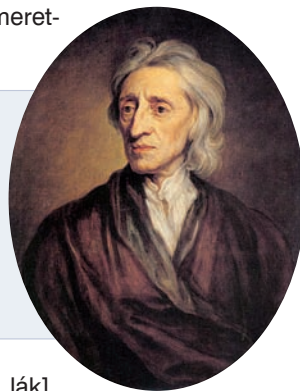
10.2. kép •
Az *Értekezés a módszerről* egyik kiadásának címlapja

10.3. kép •
Blaise Pascal.
Pascal nevét a fizika- és matematikatörténet is őrzi. Nézz utána, hogy milyen találmánnyal, felfedezéssel összefüggésben!



Az angol filozófia szülötte volt a 18. században a másik meghatározó ismeretelméleti irányzat, **az empirizmus**.

Az **empirizmus** központi tétele, hogy az emberi ismeretek egyetlen forrása a külvilágra vagy önmagunkra vonatkozó közvetlen (érzékszervi) tapasztalat. Az elnevezés is erre utal, hiszen a görög *empeiria* („tapasztalat”, „észlelés”, „megfigyelés”) szóból származik. Az empirizmus módszere tehát a kísérleti természettudományokéhoz hasonlóan az indukció: megfigyelésekből szűr le általános következtetést, amelyet azután próbával (kísérlettel) ellenőriz.



11.1. kép •
John Locke

Az empirizmus legfontosabb képviselője az angol **John Locke** [dzson lák] (1632–1704), aki ismeretelméleti nézeteit az *Értekezés az emberi értelemről* című tanulmányában fejtette ki. Szerinte az újszülött elméje tiszta lap (angolul *white paper* [vájtt pépör]) vagy latin kifejezéssel *tabula rasa* [tabula ráza], amely a későbbi életszakaszokban íródik tele tapasztalatokkal.

A szenzualizmus

A locke-i állítás: „Nincs semmi az értelemben, ami nem volt előbb az érzékletben” merev értelmezése az empirizmus szélsőséges változatát, a szenzualizmust (a latin *sensus* [szenzusz], azaz „érzék” szóból) irányzatát eredményezte. Ennek képviselője volt George Berkeley [dzsordzs borkli] (1685–1753) és David Hume [dévid hjúm] (1711–1776) is.



11.2. kép •
David Hume

Stílusirányzatok a felvilágosodás korában

- ?** 1. Készítsetek idővonalat! Jelöljétek be rajta az eddig tanult művelődéstörténeti korszakokat, majd az azokban uralkodó stílusokat is! Eleveintsétek fel, hogy mi a különbség a korstílus és a stílusirányzat fogalma között!

Azok a művészettörténeti korszakok, amelyekkel az eddigi irodalomórákon találkozhattatok, egyben korstílusok is voltak. Ezzel szemben **stílusirányzatokról** vagy stílusáramlatokról **beszélhetünk** például a felvilágosodás korának egymás mellett élő művészeti áramlatai, a **klasszicizmus**, a **szenzualizmus** és a **romantika** esetében. Ezek hatása ugyanis nem terjedt ki minden művészeti ágra.

A klasszicizmus

- ?** 1. Idézzétek fel a francia klasszicista drámáról tanultakat! Gyűjtsétek össze a füzetekbe a legfontosabb poétikai szabályokat!
2. Ismételjétek át, hogy mit tanultatok a horatiusi *ars poeticáról*!

Az irányzat a latin *classis* [klasszisz] (jelentése eredetileg „osztály”, majd „elsőrangú”, „kiváló”, „klasszis”) szóról kapta elnevezését, mert programszerűen igazodik az általa kivételes értékűnek vélt klasszikusokhoz, vagyis az antikvitás művészetéhez. A kifejezést ma az irodalomtörténet két, egymással összefüggő értelemben használja.

Tágabb értelemben klasszicizmusnak nevezzük azt a művészettörténeti korszakokon átívelő törekvést, amelynek célja, hogy visszanyúljon a példának tekintett antikvitás kiválóságaihoz. Ebben az értelemben klasszicizál a reneszánsz, sőt a barokk is; de egyfajta klasszicizmus megfigyelhető még a 20. századi irodalomban is.

Szűkebb értelemben viszont a kifejezés azt a 17. századi Franciaországból kiinduló, majd a 18. században egész Európában általánosan jellemző stílusirányzatot jelöli, amelyet pontosabban felvilágosult klasszicizmusnak nevezhetünk.

Könyvünk ebben a fejezetben a szűk értelemben vett klasszicizmus jellemzőit foglalja össze.

A felvilágosodás korának klasszicizmusa a racionalizmus filozófiai irányzatára épül. A klasszicista elméletírók és művészek hittek abban, hogy **az emberi értelem** az antik művek elemzése során **képes leszűrni belőlük a remekművek létrehozásának szabályait.** Ismerték ezenkívül az ókori szerzők (Arisztotelész és Horatius) poétikai írásait; úgy tartották, az egyes alkotóknak az ezekben megfogalmazott szabályokat kell tiszteletben tartaniuk és követniük. A klasszicista felfogás tehát **nem a műalkotás eredetiségét, hanem** annak megalkotottságát, **a műgondot értékeli** elsősorban.

A követendő szabályok a műalkotások minden részletére kiterjedtek. Ezek szerint a **kompozíciónak** – bármilyen művészeti ágról is van szó – világosnak, áttekinthetőnek, **kiegyensúlyozottnak és harmonikusnak kell lennie.** A **klasszicista alkotás követelménye a valószerűség is:** a művésznek meg kell találnia az utánczás és az eszményítés közötti kényes egyensúlyt. Az egyes hangulatok, **hangnemek** (például az emelkedett és a gúnyos) **nem keveredhetnek** a művön belül, ezeket ugyanúgy el kell választani egymástól, mint a világos és sötét részeket egy festményen. Ugyanez a „tisztaság” jelenik meg a műfajokat illetően is: a klasszicizmus **szigorúan betartja** az Arisztotelész és Horatius által sugalmazott **műfaji határokat és hierarchiát.** Ennek értelmében a legnemesebbnek tartott irodalmi műfajok a drámában a tragédia, az epikában az eposz, míg a lírában

12.1. kép •

Antonio Canova:
Ámor és Psyché
(1793)



12.2. kép •

Jacques Louis David:
Napóleon átkel az Alpokon (1804)





13.1–2. kép • A párizsi Panthéon kívülről és belülről. Hogyan idézi meg az épület az antik görög és római építészetet? Beszéljétek meg!

a (horatiusi) óda. Kedveltek továbbá az antikvitásból ismert más műfajok is: az epigramma, az episztola, a tanköltemény és az állatmese. A felvilágosodás pedagógiai céljai a klasszicizmusban találkoznak a horatiusi ars poetica (a műalkotásnak egyszerre kell gyönyörködtetni és tanítást közvetíteni) követelményével. Ez azt eredményezni, hogy **a művek mindig tartalmaznak valamilyen tanító (didaktikus) szándékot**. Ezért van szükség az eszményítésre és emelkedettségre is, de a nevelő célzat hatással van a művek tartalmára is. A klasszicista írók műveikben szívesen írnak filozófiai tételekről, de kedveltek a főszereplő erkölcsi kibontakozását, fejlődését bemutató történetek is.

- ?** 1. Alkossatok 4-6 fős csoportokat, majd minden csoport válasszon egy-egy művészeti ágat! Kutassatok fel minél több klasszicista művészt és alkotást a választott művészeti ágból! Az eredményeket összegezték táblázatban!
2. Hogyan viszonyulnak a valószerűség klasszicista igényéhez az alábbi idézetek? Beszéljétek meg!

„Győzz meg, hogy ami látszik, az való;
Akkor neved költő lesz, nem csaló, – [...]”
(Arany János: Vojtina ars poetikája)

„Te jól tudod, a költő sose lódit;
az igazat mondd, ne csak a valódit [...]”
(József Attila: Thomas Mann üdvözlése)



13.3. kép • Isis templomának feltárása Pompejiben. A klasszicizmusnak új lendületet adtak a 18. század közepén meginduló pompeji és herculaneumi ásatások



1. Olvassátok el az alábbi idézetet J. J. Winckelmann [vink(e)lmánn] (1717–1768) német művészettörténész tanulmányából! Melyik korábban tanult stílusirányzatra jellemző ez a felfogás? Soroljatok fel irodalmi, képzőművészeti alkotásokat, amelyek ehhez a stílushoz köthetők!

*A helyes ízlés, amely egyre inkább elterjed a világon,
a kezdet kezdetén görög ég alatt formálódott ki.*

A 18. század második fele és a **19. század első néhány évtizede a német irodalom és szellemtörténet egyik legjelentősebb időszaka. A német klasszicizmus** francia minták követésével kezdte meg kibontakozását, de később **önálló útra tért.** (Ezért használták szívesebben az egyediséget hangsúlyozó terminust, a **klasszikát.**) A franciák a római kultúrára építették klasszicizmusukat, a németek ezzel szemben a görögök eredetiségét hangsúlyozták, s ez a **görögségismény hatotta át a német klasszikát.**

A korszak további sajátossága, hogy a **klasszicizmus viszonylag későn, a romantika pedig aránylag korán terjedt el,** s a két irányzat egymás mellett élve, egymást áthatva jelentkezett.

E rendkívül **gazdag és sokszínű kort szokás Goethe [góte] korának is nevezni,** mert a kb. 1770-től 1830-ig terjedő időszak szinte minden irányzata összefüggésbe hozható a költővel.

Az ógörög és az „ónémet” szépségideál

Johann Joachim **Winckelmann** (1717–1768) a modern régészet és művészettörténet megteremtője. A *Gondolatok a görög műalkotások utánzásáról a festészetben és a szobrászatban* (1755) és *Az ókor művészetének története* (1764) című munkáival alapozta meg a görögségkultuszt. A Laokoón-szoborcsoportban vélte felfedezni azt az eszményi teljességet, amelyet a kedvező természeti és éghajlati viszonyok, valamint az erkölcsök és nevelési szokások eredményeként alakított ki a görögség. Amit a Laokoón szemlélése közben tapasztalunk, átélünk, az Winckelmann szerint az **ókori művészet nemes egyszerűsége és csendes nagysága:** a szoborcsoport kiegyensúlyozottságában a görögség ideális szépsége a legmagasabb szinten valósult meg. „*Számunkra az egyetlen út, hogy nagyok, sőt – ha ez lehetséges – utánozhatatlanok legyünk, a régiek utánzása. [...] Ahhoz, hogy Laokoónt éppolyan utánozhatatlannak találjuk, mint Homéroszt, úgy kell ismernünk őket, mint barátainkat.*”

A német klasszika ezen szépségeszményének kizárólagossága mellé **Goethe** emelt egy másikat, a romantika felé mutatót. 1772-ben *A német építészetéről* című szenvedélyes írásában a strassburgi katedrális, a Münster [münszter] gótikus homlokzatát dicsőítette. Eddig a gótikus jelző barbár, a klasszikus hagyománnyal ellenkező művészetet jelölt. Goethe kezdeményezi, hogy a lekicsinyítő gótikus helyett mostantól ónémetnek nevezzék a Münster homlokzatának stílusát. Goethe műve az eredetiséget dicséri, az alkotó zsenit, aki nemzeti értéket teremtett.

62.1. kép •

A strassburgi dóm homlokzata.
A 142 méteres katedrális sokáig a világ legmagasabb épületének számított





63.1. kép • A *Laokoön-csoport*. Winckelmann-nal szemben sokan vélték és vélik úgy, hogy a szobor nem a nemes lélek kiegyensúlyozott szenvedését, hanem ellenkezőleg: a kínhalál drámaiságát, a naturalisztikus eszközökkel ábrázolt borzalmat jeleníti meg. Melyik állásponttal értesz egyet? Érvekkel támaszd alá véleményedet!



63.2. kép • Theobald von Oer: *A weimari múzsaudvar*. Schiller felolvás a Kalliópé-szobor köré emelt oszlopcsarnoknál. Mögötte Herder ül, az oszlop előtt Goethe áll. Minek a múzsája Kalliópé?

JOHANN WOLFGANG GOETHE (1749–1832)

„Goethe leggoetheibb vonása [...] a teljesség. Művei nem egyenként, zárt tökéletességükben halhatatlanok, mint egy görög szobor, hanem egymással való összefüggésükben, amint beilleszkednek az egészbe, részei a goethei életműnek.”

(Szerb Antal: *A világirodalom története*)

„Nincs a világirodalomnak nagyobb beolvasztója nála. Egy íróban: az egész irodalomtörténet; egy sorban: az egész emberiség; egy szemléletben: az egész világ. [...] A világirodalom legnagyobb írója, kiáltja valaki, aki megszokta, hogy a nagy írókat mint nagy hegységeket képzelje el. Az, feleli a konok esztéta¹ némi gúnyval. Nem születik több ilyen nagy író. Annyira nagy, hogy már problematikus.”

(Németh László: *Goethe nagysága*)

¹ esztéta •

Az esztétika tudósa. Az esztétika a műalkotások elméletével, a művészetben megnyilvánuló emberi értékkel (szépséggel) foglalkozik

Goethe élete

Goethe [góte] 1749-ben Frankfurtban született, módos polgárcsaládban. Apjához hasonlóan jogot végzett. Strassburgi [strászburg] egyetemi éveit követően került kapcsolatba a filozófus Herderrel. Néhány év joggyakorlat után, 1775-ben érkezett Weimarba [vej-már]. Előbb csak vendége volt a weimari hercegnek, majd hamarosan a hercegség pénzügyi vezetője, sőt miniszterelnöke is lett. Egy évtized múltán a nyomasztóvá vált hivatali terhektől szabadulni kívánt, s Itáliába utazott. Az itteni élmények hatására fordult művészetére az antikvitás irányába. 1788-ban Weimarba visszatérve már csak a kultúra irányítását vállalta. Itt ismerkedett meg Christiane Vulpiusszal [krisztiáne vulpiusz], későbbi feleségével, akitől August nevű fia született. Barátja, a költő, drámaíró, filozófus és történész Schiller is Weimarba költözött, s a weimari udvar irodalmi központtá, valóságos zarándokhellyé vált. Élete utolsó évtizedeiben hosszabb időszakokat töltött csehországi fürdőhelyeken, végig aktívan dolgozott. 1832-ben Weimarban halt meg.



63.3. kép • Johann Wolfgang Goethe portréja



64.1–2. kép • Goethe frankfurti szülőháza (balra) és háza Weimarban (jobbra). A második világháborúban szülőházát lebombázták, de az eredetit hűen másolva építették újjá

Tudod-e?

A világirodalom kifejezést Goethe használta először.

Jelentősége

Goethét már életében nagy tisztelet övezte. Művei jelentős hatást gyakoroltak az európai irodalomra, így a magyarra is. A kor stílusirányzatainak mindegyikében alkotott, mindhárom műnemben és számos műfajban írt. Tevékenysége az irodalom mellett a filozófiára és a természettudományokra is kiterjedt. Fontosabb művei: *Werther [verter] szerelme és halála*, *Wilhelm Meister [vilhelm májszter] tanulóiévei*, *Wilhelm Meister vándorévei*, *Faust*.

Goethe

WERTHER SZERELME ÉS HALÁLA

Werther egy kellemetlenné vált kapcsolat miatt költözik szülővárosából egy Wahlheim [válhejm] nevű kis település környékére, ahol a természet nagyszerűségében elmerülve, kedvenc Homéroszát olvasgatva gondtalan örömben éli napjait. Nyugalmából a Lottéval való megismerkedése mozdítja ki. Elbűvöli a fiatal lány, akiről kezdettől fogva tudja, hogy egy derék fiatalembernek, Albertnek a jegyese. Werther Lottéék házának állandó vendége lesz, családi barátként viselkedik, sőt, a hazatérő Alberttel is megkedvelik egymást. Werther tudja, hogy szerelme reménytelen, de lelke mélyén érzi, hogy Lottét is titkos szálak fűzik hozzá – erről elsősorban irodalmi ízlésük különösen erős egybeesése győzi meg. Kétségbeesett kísérletet tesz az elszakadásra: elutazik Wahlheimből, s egy távolabbi városban vállal hivatalt. A számára idegen társadalmi közegben nem érzi jól magát, s néhány hónap múlva visszaköltözik szerelme közelébe. Hiába lett közben Lotte Albert felesége, Werther képtelen elszakadni tőle, s végül öngyilkos lesz: szenvedéssel teli életének saját kezével, az Alberttől kölcsönkapott pisztollyal vet véget.

1. Mondjatok olyan alkotásokat, amelyekben összekapcsolódik a szerelem és a halál motívuma!

[1771.] Május 10.

Valami csodálatos derű kerítette hatalmába egész lelkemet, mint az édes tavaszi reggelek, amelyekben egész szívvel gyönyörködöm. Magam vagyok, és örülök életemnek ezen a tájon: olyan lelkeknek teremtették, amilyen én vagyok. Oly boldog vagyok, barátom, annyira elmerülök a nyugodt lét érzésében, hogy ez már árt a művészetemnek. Nem tudnék most rajzolni egyetlen vonást sem, és sose voltam nagyobb festő, mint ezekben a pillanatokban. Ha párázik körülöttem a gyönyörű völgy, és a nap fent pihen erdőm áthatolhatatlan sötétjének felszínén, és csak egy-egy sugara lopózik a belső szentélybe, én pedig a magas fűben fekszem az alázuhogó pataknál, és közvetlen közélről a földön ezer mindenféle kis fűszál kelti fel érdeklődésemet; ha a fűszálak közt az apró világ nyüzsgését, a parányi férgeknek, legyecskéknek megszámlálhatatlan, kifürkészhetetlen alakját közelebb érzem a szívemhez, és érzem a Mindenható jelenlétét, aki a saját képére teremtett bennünket, a Mindeneket Szerető lehetését, aki örök gyönyörűségben lebegve tart és megtart; barátom! ha aztán elhomályosul a szemem, s köröttem ez a világ és az ég egészen a lelkembe simul, mint egy szeretett leány képe, akkor gyakran elfog a vágy, és azt gondolom: „– Ó, ha ki tudnád fejezni, bele tudnád lehelni a papírba azt, ami oly teljesen, oly melegen él benned, hogy lelked tükrévé váljék, ahogyan a lelked tükrözi a végtelen Istent! –” Barátom – csakhogy ez már tönkretesz, és lever e jelenségek nagyszerű hatalma.

Május 13.

[...] Babusgatom is a szívecskémet, mint egy beteg gyermeket; minden akarata teljesül. Ne add ezt tovább, vannak, akik még zokon vennék.

Május 26.

[...] ezentúl csak a természethez igazodom. Csak a természet gazdagsága végtelen, csak ő képi a nagy művészt. A szabályok javára sok mindent nem lehet mondani, körülbelül azt, amit a polgári társadalom dicséretére mondhat az ember. Aki hozzájuk igazodik, sohasem fog ízléstelent vagy rosszat elkövetni, [...] de viszont minden szabály, bármit mondjanak is, megöli a természet igaz érzését és igaz kifejezését! [...] Ó, barátaim! Miért tör elő oly ritkán a zseni folyama, magas hullámain miért zúdítja és ámuló lelketeket miért rendíti meg oly ritkán?

65.1–2. kép • Lotte és Albert, a Werther életrajzi háttérét feldolgozó *Goethe!* című filmben (2010). Hogyan jellemzik a képek az egyes szereplőket? Beszéljétek meg!



Batsányi János (1763–1845)

1. Az alábbi idézet alapján vitassátok meg, hogy melyek lehetnek Batsányi költészetének fő témái! Melyik költőutódjának sorsát és mely költeményeit juttatják eszetekbe?

„Jer szabadság szent szerelme,
Bátorítsad lelkemet:
Ellenségid dühödélme
Érted ontja véretem.
Hogy hazám hű fia voltam,
Hogy balsorsát panasztoltam,
Ime vétkem ez vala.”

(Batsányi János: A készület)



110.1. kép •
Batsányi János
arcképe

Batsányi János élete

Batsányi János 1763-ban született a Balaton melletti Tapolcán – polgári családban. A jogot végzett fiatalember Kassán helyezkedett el, de 1793-ban forradalmi hangulatú versei miatt elvesztette állását. Alapító társszerkesztője volt a *Magyar Museum* című újságnak. 1794-ben a jakobinus összeesküvés gyanúsítottjaként fogták el. Csak azt sikerült rábizonyítani, hogy tudott a mozgalomról. Ezért és merész hangú védőbeszédéért ítélték egy évi várfogságra, melyet az ausztriai Kufsteinben töltött le. Szabadulása után Bécsben jutott szerény hivatalhoz. 1805-ben vette feleségül az ismert osztrák költőnőt, Baumberg Gabriellát, művésznevén a bécsi Szapphót. 1809-ben Bécsset megszállták a francia csapatok, Batsányi pedig Napóleon magyarokhoz intézett kiáltványának szövegét javíttatta. (A kiáltvány szabadságot és függetlenséget ígért a magyaroknak, ha kimaradnak a Napóleon elleni háborúból.) A kivonuló franciákkal együtt Batsányi is Franciaországba ment, később követte felesége is. Párizsban telepedtek le, s francia állami nyugdíjból éltek ezután. A szövetségesek Napóleon feletti győzelme után a Párizsba bevonuló osztrák hatóságok elfogták Batsányit, és több hónapig vizsgálták ügyét Spielberg (ma Csehországban, Brno városában) várbörtönében. Végül a hatóságok kényszerlakhelyet jelöltek ki a számára az ausztriai Linzben. Itt halt meg 1845-ben.

110.2–3. kép • A kufsteini vár és a vár Császár-tornyának cellái, ahol Batsányi raboskodott. Itt született műve *Kufsteini elégiák*. A magyar állam emlékkiállítását rendezett be a 10-es cellában



Jelentősége

Batsányi – Petőfit megelőzően – az első igazi politikai költőnk. A „politikai” jelző arra utal, hogy költészetével nemcsak ábrázolni, hanem alakítani, befolyásolni kívánta korának viszonyait. Ő érezte meg leginkább a Franciaországban zajló események jelentőségét, s ezért egy ideig ő jelentette a legerősebb kapcsot a haladó szellemű Európához.



1. Milyen történelmi eseményt juttat eszetekbe a vers címe?

Batsányi János

A FRANCIAORSZÁGI VÁLTOZÁSOKRA

*Nemzetek, országok! kik rút kelepében
Nyögtök a rabságnak kínos kötelében,
S gyászos koporsóba döntő vas-igátok
Nyakatokról eddig le nem rázhatátok;
Ti is, kiknek vérét a természet kéri,
Hív jobbágyitoknak felszentelt hóhéri!
Jertek, s hogy sorsotok előre nézzétek,
Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!*

(1789)

Tudod-e?

A címben szereplő *változások* megnevezést nem a cenzúrától való félelem szülte, hanem az, hogy a forradalom szó ekkor még nem létezett. Kazinczy írta le először 1815-ben, s az 1830-as években vált mai jelentésében köznyelvi szóvá.



1. Olvassátok el a verset, majd gyűjtsétek ki azokat a szavakat, szókapcsolatokat, amelyeket nem, vagy nem pontosan értetek!
2. Értelmezzétek a címet! Mit fejez ki a változások szótó -ra ragja?
3. Kik a vers megszólítottjai?
4. Keressétek ki a szövegből azokat a kifejezéseket, amelyekkel az egyes megszólítottakat jellemzi a vers beszélője!
5. Mire szólítja fel őket? Mit jelent ez az egyes megszólítottak számára? Beszéljétek meg!
6. Értelmezzétek a „felszentelt hóhéri” jelzős szerkezetet! Kikre vonatkozik a hóhérimetafora? Milyen eredetűnek mutatja a hatalmukat a „felszentelt” jelző? Honnan származtatják ezt a hatalmat a kor felvilágosult gondolkodói?
7. Értelmezzétek az alábbi idézetet John Locke Második értekezés a polgári kormányzatról című művéből! Hogyan használja fel a vers a szöveg gondolatait?
„A természeti állapotot természeti törvény kormányozza, amely mindenkit kötelez; és az ész – amely maga ez a törvény – mindenkit, aki csak hozzá fordul, megtanít arra, hogy mivel az emberek valamennyien egyenlők és függetlenek, senki sem károsíthat meg egy másik embert életében, egészségében, szabadságában vagy javaiban.”
8. Figyeljétek meg, hogyan változik meg az igék módja az utolsó két sorban! Mi lehet a változtatás funkciója?
9. Témája alapján milyen szerkezeti egységekre osztható a művet? Melyik műfajra jellemző ez a felépítés?
10. Vizsgáljátok meg a szöveg verselését! Milyen versforma társul hagyományosan e műfajhoz?



1. Vessétek össze a Kazinczyt értékelő gondolatokat! Milyen egyezéseket és eltéréseket figyeltetek meg?

„Kazinczy Ferenc diktátorsága alatt tehát [...] kialakul az irodalom respublikája, amely nagyon is arisztokratikus köztársaság: csak kiváló szellemek léphetik át határait, de e kiváló szellemek esetében teljesen lényegtelen kérdés, hogy a társadalom mely régiójából érkeztek.”

(Bíró Ferenc: 1795: Fordulat, korszakhatár vagy valami más?)

„Az irodalmi diktátorok rendszerint maguk nem nagy alkotók, műveiknél maradandóbb emberi alakjuk, ha valami formában ránk marad az emléke. [...] A Kazinczy-féle műből csak az él, ami személyiségét közvetlenül őrzi, [...] levelezésének hatalmas tömegei és emlékiratai. [...] Akarta és el is érte, hogy minden szál rajta fusson keresztül. [...] Elérte, hogy magyar írónak lenni annyit jelentett, mint Kazinczy barátjának lenni.”

(Szerb Antal: A magyar irodalom története)



116.1. kép •
Kazinczy Ferenc
arcképe

Kazinczy Ferenc élete

1759-ben született Érsemjén faluban (Șimian, Románia), jómódú középnemesi családban. Tíz évig tanult a sárospataki kollégiumban. Tanulmányai után Kassán végzett joggyakorlatot.

II. József uralkodása idején iskolafelügyelői megbízatást kapott, tevékenysége nyomán három év alatt negyvenötlet nőtt az iskolák száma kerületében. Közben a *Magyar Museum* társszerkesztője, majd az *Orpheus* szerkesztője lett. A Martinovics-mozgalmában való részvétele miatt 1794-ben letartóztatták. A kiszabott halálbüntetést kegyelemből börtönbüntetésre módosították: Spielberg, Kufstein és Munkács voltak raboskodásának helyszínei.

Több mint hat és fél év után szabadult, s Zemplén megyei birtokán, Bányácskán telepedett le, melyet Széphalomnak nevezett el. Feleségül vette a nála húsz évvel fiatalabb Török Sophie [szofi] grófnőt, aki mindvégig hű társaként támogatta a nehezebb időkben is. Élete utolsó két évtizedét az irodalomnak, a magyar nyelv és kultúra ügyének szentelte. 1831-ben halt meg, a kolerajárványnak esett áldozatul. (Legkisebb fia, Kazinczy Lajos a szabadságharc vértanúja. A honvédsereg tisztjét 1849. október 25-én végezték ki Aradon.)

Kazinczy, a magyar kultúra sokoldalú élharcosa

Kazinczy Ferencet ma már elsősorban **nyelvművelő**ként és az **irodalmi élet szervező**jeként tartjuk számon – elismerve szépírói tevékenységét is. A Széphalmon letelepülő Kazinczy levelezésben állt a korszak alkotóival, akik először hozzá küldték el bírálatra írásaikat, amelyeket ő véleményezett, és az irodalmi élet más szereplőinek is beszámolt róluk. Kezdetben a szentimentalizmus felé tájékozódott, börtönevei után munkásságát a határozott **klasszicista ízlés, szemlélet** jellemezte. Az általa **fontosabb stílus**nak nevezett stíluseszmény a hétköznapiánál emelkedettebb, választékosabb, a szép kifejezésre törekvő nyelvhasználatot jelent. Műfordításaival ehhez az eszményhez kívánt mintát nyújtani.



117.1–2. kép • A Kazinczy-ház Széphalmon (1). A Martinovics-fél összeesküvés vezetőinek kivégzése 1795-ben a Vérmezőn (2)

A nyelvújítási harc

Bessenyei a magyar nyelvet a tudás terjesztése eszközeként tekintette. Vele szemben Kazinczy számára a legfőbb cél az volt, hogy nyelvünket alkalmassá tegye nagy irodalmi alkotások létrehozására. A legjobb eszköznek ehhez az idegen nyelvű munkák magyarítását tartotta.

Kazinczy 1811-ben jelentette meg a **Tövises és virágok** című **epigrammagyűjteményt** – ehhez köthetjük a nyelvújítási mozgalom és harc kezdetét. Kazinczy ugyanis tudatosan élezte ki a már korábban is körvonalazódó ellentétet az **ortológusok** (hagyományhoz ragaszkodók) és a **neológusok** (újítók) között. Az ortológusok a nyelv önálló fejlődésében hittek, és ellenezték a külső beavatkozást, míg a neológusok új szavak sokaságának teremtésében és a nyelv szerkezetének modernizálásában látták a nyelvfejlés útját.

A hosszú évekig tartó, az olvasói nyilvánosság előtt zajló vitát 1819-ben Kazinczy **Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél** című írása zárja. A hibák felsorolása mellett mindkét fél érdekeit elismeri:

„A nyelv egyik legfőbb kincse, egyik legfőbb dísze a nemzeteknek, s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója s ébresztője. Érti ezt mind az egyik fél, mind a másik, s szereti a nyelvet szent hazafisággal: abban hasonlanak meg, hogy míg az egyik azt elváltozásától s elkorcsosodásától félti, a másik annak elváltozását, azaz haladását még óhajtja is [...].

– Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind, s egységben és ellenkezésben van önmagával. [...]

A mi nyelvünk anya, leány s ismert rokon nélkül úgy áll a több nyelvek között, mint a fönix az ég madarainak számában; s emiatt [...] mi ezt a nyelvet szeretni tartoznánk, ha ily szép és a maga nemében egyetlen nem volna is, mert a mienk.”

A nyelvújítás legmaradandóbb eredménye a felbecsülhetetlen méretű és értékű **szókincsbővülés** a művészetek, tudományok és az élet minden területén. Ezzel párhuzamban megújult a stílus és megszilárdult a nyelvi norma. A reformkorra **egységesült köznyelv és irodalmi nyelv** alapja az északkeleti nyelvjárás lett.

117.3. kép • A **Tövises és virágok** című epigrammagyűjtemény címlapja. Hogyan értelmeznének a kötet címét?





1. *Értelmezzétek a címet! Milyen előfeltevéseitek vannak az Osztályrészem című verssel kapcsolatban?*
2. *Idézzétek fel: milyen eddig tanult művekben van szó a hajózásról? Milyen jelképes jelentéseiben fordul elő a hajó ezekben a művekben?*

Berzsenyi Dániel OSZTÁLYRÉSZEM

Partra szállottam. Levonom vitorlám.
A szelek mérgét nemesen kiálltam.
Sok Charybdis¹ közt, sok ezer veszélyben
Izzada orcám.

Béke már részem: lekötöm hajómat,
Semmi tündéreké soha fel nem oldja.
Oh te, elzárt hely, te fogadd öledbe
A heves ifjút!

Bár nem oly gazdag mezeim határa,
Mint Tarentum² vagy gyönyörű Larissa³,
S nem ragyog szentelt ligetek homályin
Tíburi⁴ forrás:

Van kies szőlőm, van arany kalással
Bíztató földem: szeretett Szabadság
Lakja hajlékom. Kegyes istenimtől
Kérjek-e többet?

Vessen a Végzet, valamerre tetszik,
Csak nehéz szükség ne zavarja kedvem:
Mindenütt boldog megelégedéssel
Nézek az égre!

Csak te légy vélem, te szelíd Camoena⁵!
Itt is áldást hint kezed életemre,
S a vadon tájék kiderült virány lesz
Gyenge dalodra.

Essem a Grönland örökös havára,
Essem a forró szerezsen homokra:
Ott meleg kebled fedez, ó Camoena,
Itt hűves ernyőd.

¹ *Khariübdisz* • a görög mitológia egyik tengeri szörnye.

Napi háromszor beszívja, majd kizúditja a vizet, ezzel halálos veszélybe sodorva a tengerészeket

² *Tarentum* • (mai nevén Taranto) dél-itáliai város, melyet az ókorban gazdagságáról ismertek

³ *Larissa* • ókori görög város

⁴ *Tibur* • Rómától 30 km-re fekvő város (ma Tivoli). Itt volt a villája Horatiusnak

⁵ *Camoena* [kaména] • Jóstehetséggel rendelkező forrás-tündér, később a Múzsával azonosították

160.1. kép • A kalász és a szőlő gyakran kerül egymás mellé a művészi ábrázolásokon is. Fejtsétek ki, milyen jelentések kapcsolódnak a gabona és a szőlőfűrt motívumához!





1. A hajómotívum milyen jelentésben fordul elő ebben a versben?
2. Horatius milyen gondolataira ismertek rá a szövegben?
3. Figyeljétek meg, milyen logika szerint tagolódik a szöveg szerkezete! Készítsetek a fűzetbe rövid szerkezeti vázlatot!
4. Mi jellemzi az egyes idősíkokat? Hogyan viszonyul hozzájuk a vers beszélője?
5. Gyűjtsetek össze egy fűrtábrában, milyen fogalmak kapcsolódnak Camoena alakjához a versben! Mit árul el mindez a lírai én költészetehez való viszonyulásáról?
6. Rítmizáljátok a vers két versszakát!
7. Készítsetek összehasonlító táblázatot Berzsenyi Osztályrészem és Horatius Licinius Murenához című verséhez! Az összehasonlítást a következő szempontok szerint végezzétek: a hajómotívum, a versforma, az életszemlélet és a költészetehez való viszony megjelenése a szövegben!
8. Értelmezzétek az alábbi idézetet, és vessétek össze a verssel! Hiányérzet vagy megelégedés jellemzi inkább a vers beszélőjét? Vitassátok meg!

„Berzsenyi kérdezett s Horác válaszolt. Mert Horátius bölcs, Berzsenyi menekülő. A válasz, az elképzelt élet »vágáyma«, ahogyan ma mondjuk, sokáig segíti a költőt a lélek szakadékaik közt s versein a vágott, de tőle távoli eszme ragyog: a horáczi álom. Bezárni az egyre táguló világot, megnyugodni és csöndben élni.”

(Radnóti Miklós: Berzsenyi Dánielről. Nyugat, 1936. 3.)

„Béke már részem”

A vers címében szereplő „osztályrész” eredetileg azt jelenti: örökül jutó földbirtok, a másodlagos, elvontabb jelentése pedig: **az emberre kiszabott sors** (ez a mitológiában a Moirák vagy Párkák szerepével összefüggésben jelenik meg). A cím tehát azt sugallja, hogy a beszélő a rá kiszabott sorsral mindkét értelemben számot vet. Osztályrész *jut* az embernek, *nem ő választja*.

A vers in medias res kezdődik: a partraszállás kinyilatkoztatásával. Az Alkaiosztól Horatius közvetítésével átvett **hajóallegória az emberéletet szemlélteti** (metaforizálja). **A kikötés egy életfordulatot jelenít meg**, azt, amelyik **az ifjúságból a felnőtt létbe** vezet. Ezt az élethelyzetet jeleníti meg az első egység, az 1–2. versszak. Múlt és jelen, tenger és part, veszély és nyugalom, korlátlanság és elzárt hely, nemes küzdelem és béke, heves ifjú és megelégedett férfi: ezeknek az érté-

161.1. kép • John Melhuish Strudwick: *Az aranyfonál*. Nézz utána: hogyan alakítják a Párkák (Moirák) az emberek sorsát! Mit gondolsz, mi mindenem múlhat az ember sorsának alakulására?



161.2. kép • Valentin de Boulogne: *Az ember négy életkora*. Milyen tárgyak vannak az egyes alakok kezében, mit jelképezhetnek? Mik lehetnek az egyes életkorok feladatai?





162.1–2. kép • Tivoli (az ókori Tibur), a D'Este Villa kertje, illetve a görögországi Larissa ókori színházának romjai

keknek találkozási pontján szólal meg a versbeszélő. Az első versszakban **a lírai én Odüsszeusz képmásaként** jelenik meg: erre utalnak a „szelek mérge” és a „Charybdis” kifejezések, amelyek Ithaka királyának tengeri hányattatásaival állítják párhuzamba a beszélő sorsát. A hazatérő Odüsszeusz jelenik itt meg a lírai én párhuzamaként.

Az első versszak két rövid kijelentő mondata egyszerű tényközlés: „*Partra szállottam. Levonom vitorlám.*” Az **éppen most** történekről beszél, a jelenről és az **közvetlen megelőző múlt**ról. A 3. mondat azonban egy **korábbi múlt**ra vonatkozik, arra, amely a partra szállással végleg lezárult. A beszélő viszonyulását ehhez az életszakaszhoz két kifejezés jelzi: „*nemesen kiálltam*” és „*veszélyben izzada orcám*”. Eszerint tehát kalandos volt, nagyszerű, és éppen ezért büszkeséggel tölti el az emlékezés.

A 2. strófa visszatér a kiindulópontra, és lényegében az elsővel párhuzamosan indul, hogy aztán az új helyszínt megszólítva a **következő jelen** felé forduljon.

„Béke már részem”: **a megérdemelt nyugalom**, a harmónia **állapota** lenne ez az új léthelyzet? **Vagy egy halotti állapot** („*Béke legyen részed*”), amelyben nem lehet már tere a vágyaknak, álmoknak, s amely legfőbb jellemzője a korlátozottság („*elzárt hely*”). Az álmodozások végleges lezárulását nyomatékosítja a két tagadó formájú általános névmás: „*semmi tündérkép soha föl nem oldja*”. Mintha a heves ifjú ebben az utolsó nászban („*te fogadd öledbe*”) meghalna, s helyette a megnyugodott férfi nézne körül elzárt birtokán, számba venni a lehetőségeit. Egy más minőségű élet másfajta lehetőségekkel kínálja magát, amely ugyan nem a heves ifjú vágyainak világa, de kényelmes életfeltételeket jelent. Noha nem az antik világ gazdag birtokaihoz mérhető, de **a horatiusi életprogrammal, a megelégedés filozófiájával elfogadható**.

A 3–4. versszak **számvetése** a jelen adta lehetőségeket méri föl. „*Mezeim, szőlőm, földem, hajlékom*”: az egyes szám első személyű birtokos személyjeles alakok sorolása nem a birtokaival hencegő földesúr nagyzolását szolgálja. Sokkal inkább **az önmeggyőzés eszköze**, amellyel a hatalmas lelki háborgások elfojtása a cél. **A „birtokló én” határozott körvonalazása** éppen az Odüsszeusz alakjában felidézett másik én: **a nyughatatlan, kalandvágyó én ellenében** válik szükségessé.

A rendelkezésre álló javak leltárba vétele után feltett kérdés („*Kegyes istenim-től kérjek-e többet?*”) **a horatiusi arany középszer** (aurea mediocritas) gondolatát rejti magában: a lehetőségek elfogadását, a jelen felkínálta örömök élvezetét, s a merész vágyaktól való tartózkodást.

Az utolsó három versszak ezt az életfelfogást viszi tovább a jövőre vetítve. **A végzet kiszámíthatatlanságával szembe a lírai én a „boldog megelégedés”-t állítja.** Ennek feltétele pedig a camoenai teljességélmény: ha a költészet által nyújtott alkotó élet lehetősége megvan, a többi körülmény elhanyagolható. A választott képek (örökös hó, sivatag) ellentétes végleteket jelölnek ki, közös elemük azonban, hogy a költészetet jelképező múzsa menedékként jelenik meg bennük (kebled/ernyőd fedez).

Műfaj, stílus

Az *Osztályrészem* **alapszituációja**, a hajózásról, a kalandos életről, **az álmokról való végérvényes lemondás az elégia jellegzetes vershelyzete**, a békés bele-törődés is ezt erősíti. A vers második felében azonban a hangnem Horatius carmenjeit idéző változása és **a múzsa megszólítása ódai** jelleget ad a műnek, **műfaja** ezért a kettő keveredéséből keletkező **elégiko-óda**.

A mű Camoena megszólításával **evokálja (idézi meg) az antik mitológiát. A kultúrtörténeti utalások** azonban szerteágazóbban utalnak **az antik művészetre**. A versforma (**szapphói strófa**), az alkaioszi-horatiusi **hajóallegória**, az aranykort idéző **antik tájak**, Tarentum, Larissza vagy a **horatiusi Tibur** említése. S ide tartozik **Odüsszeusz** alakjának megidézése is.

Strófaszerkezet

A vers szapphói strófában íródott:

Van kies szőlőm, van arany kalással

– ◡ | – – | – ◡ ◡ | – ◡ | – –

szapphói sor

Bízató földem: szeretett Szabadság

– ◡ | – – | – ◡ ◡ | – ◡ | – –

szapphói sor

Lakja hajlékom. Kegyes istenimtől

– ◡ | – – | – ◡ ◡ | – ◡ | – –

szapphói sor

Kérjek-e többet?

– ◡ ◡ | – ◡

adoniszi sor

Tudod-e?

A költők és a műfordítók – a kötött versforma szabályait szem előtt tartva – gyakran eltérnek a helyesírási szabályoktól (pl. hosszú magánhangzót írnak rövid helyett). Ez azonban fordítva is igaz: néhány versláb esetében a szóválasztás kényszere vagy más tartalmi szempont „felülírhatja” az időmérték kötöttségeit.



163.1. kép • William Turner: *Zátonyra futott hajó*. Gyűjtsenek olyan, a hajózáshoz kapcsolódó metaforákat, amelyeket az emberélet vonatkozásában szokás használni!



1. Olvassátok el a német költő, Novalis *Ha majd* című versét! Milyen két formáját különbözteti meg a költemény a megismerésnek? Melyiket tartja magasabb rendűnek? Értelmezzétek a „a lét örök históriáját” és a „fonák lét” kifejezéseket!

*Ha majd nem az ábrák s a számok
kulcsára nyitnák a világot;
ha csókolva-dalolva többet
tudnak a lények, mint a bölcsek;
szabad élete lesz a világnak,
és visszaadják önmagának;*

*ha fény meg árny újra valódi
világossággá fog fonódni;
s versben, mesében írva látják
a lét örök históriáját: -
fölzeng egy titkos ige, és
az egész fonák lét semmibe vész.*

(Rónay György fordítása)

A német romantika kialakulása

A romantika a német irodalom legnagyobb hatású korszaka. Kialakulásában döntő szerepe volt a Sturm und Drangnak és Herdernek. A német történetfilozófus, költő és esszéista a népi kultúrára, a népköltészetre irányította a figyelmet.

Sajátos vonása a korszaknak, hogy **a romantika együtt élt** a Goethe és Schiller nevével fémjelzett **német klasszikával**. (Goethe korai művei ugyanakkor éppen a romantikát készítették elő.) A 18. század végétől körülbelül a 19. század első harmadáig tartó időszakon belül három szakaszt lehet megkülönböztetni. A generációs művészi csoportosulások különböző városokhoz kötődve alakultak ki. A német romantika jelentős alkotója volt többek között Novalis, a Grimm testvérek, Kleist, Heine és Hoffmann.

188.1. kép •

Caspar David Friedrich: *Vándor a ködtenger felett*

188.2. kép •

Carl Spitzweg: *Lány a barlang előtt*

Mit jelenthet a ködtenger kifejezés és mit szimbolizálhat a barlang? Mi lehet az oka, hogy nem láthatjuk az arcokat? Beszéljétek meg!





189.1–3. kép • Kék virágok. Eddigi tanulmányaitok során a virágok, ill. azok színeinek milyen szimbolikus jelentéseivel találkoztatok? Szerintetek milyen szimbolikus jelentések köthetők a kék színhez?

A német romantika korszakai és fontosabb szerzői

A Jéna városához kötődő korai romantikusok társaságának meghatározó alakjai a Schlegel testvérek voltak: August Wilhelm von Schlegel (1767–1845) és Friedrich von Schlegel (1772–1829). Programadó írásaik az *Athenaeum* [aténeum] című folyóiratban jelentek meg. A filozófus Fichte és Schelling mellett a legeredetibb irodalmi szerző Novalis [noválisz] (1772–1801) volt. Korai halála miatt lett töredék a három kötetesre tervezett regény, a *Heinrich von Ofterdingen* [hájnrih fon offerdingen]. A műben feltűnő kék virág a német romantika szimbólumává nőtte ki magát.

Az érett német romantika központja Heidelberg egyetemi városában alakult ki. Jacob Grimm (1775–1863) és testvére, Wilhelm Grimm (1786–1859) mese- és mondagyűjtő tevékenységüknek köszönhetik a halhatatlanságot. A herderi útmutatás alapján a népi kultúrában vélték megtalálni a mítosz ősi, nemzeti formáját. Gyűjtőmunkájuk eredménye a *Gyermek- és családi mesék* – benne olyan, az egész világ közkincsévé vált mesékkel, mint *A brémai muzikusok*, *Holle anyó*, *Hamupipőke*, *Piroska és a farkas*, *Hófehérke*, *Hüvelyk Matyi*, *Csipkerózsika* vagy éppen *A farkas és a hét kecskegida*.

A harmadik időszakban, 1808-ban Drezdában alakult ki az a művészi társaság, amely aztán Berlinben újabb tagokkal egészült ki. Előszeretettel ábrázolták az emberi természet árnyoldalait, az emberi léleknek a sötét erőkkel vívott küzdelmeit.



189.4. kép • Vasznyeocov: *Csipkerózsika*. Mi a véleményetek arról a vádról, hogy a Grimm-mesék némelyike véres és kegyetlen, tehát nem gyermekeknek való? Beszéljétek meg!



190.1–2. kép • Jelenet a *Csizmas kandúr* egyik színpadi feldolgozásából, illetve *A 7 törpe visszatér avagy az erdő nem elég* című filmből. Soroljatok fel olyan rajzfilmeket, filmeket és színházi előadásokat, amelyek a Grimm testvérek meséit dolgozzák fel!

Tudod-e?

Kleist *Kohlhaas Mihály* című művében a címszereplő lókereskedőtől jogtalanul elveszik két lovát. E mű nyomán írta meg Sütő András (1927–2006) a 20. századi magyar drámairodalom egyik jeles darabját *Egy lócsiszár virágvasárnapja* címmel.

Ennek a generációnak és az egész romantikának legsokoldalúbb tehetsége az író, zeneszerző, zenekritikus, grafikus és festő E. T. A. Hoffmann (1776–1822) volt.

De e korszakban alkotott többek között az író és drámaszerző, Heinrich von Kleist [hájnrih fon klájszt] (1777–1811) is. Jelentős művei közé tartozik például *Az eltört korsó* című vígjátéka, ill. a szenvedélyes és irracionális igazságkeresésről szóló elbeszélése, a *Kohlhaas Mihály* [kólhász].

A korszak néhány szerzőjét nehéz egyértelműen irányzathoz kötni. Johann Christian Hölderlin (1770–1843) életműve például a klasszicizmus és a romantika határán helyezhető el úgy, hogy igazán egyik irányzathoz sem tartozott. Romantikus kortársaihoz hasonlóan ő is elvágyódott, de nem elérhetetlen, megfoghatatlan világokba vagy a középkorba, hanem az eszményített ókori görögök közé. Legismertebb műve a *Hüperion, vagy a görögországi remete*.

A kései romantikus Heinrich Heine [hájnrih hájne] (1797–1856) életműve viszont már a romantikától való eltávolodás jegyében született. A népdalok és népballadák hagyományából építkező verseit a *Dalok könyve* (1827) című gyűjteményes kötetben adta ki. A könnyen befogadható költemények igen népszerűvé tették a szerzőt, sok vers megzenésítve vált ismertté.

E. T. A. HOFFMANN: AZ ARANY VIRÁGCSERÉP



1. Olvassátok el az alábbi idézetet! Ismeritek-e ezt az érzést, állapotot? Meg lehet-e nevezni egy szóval? Köthető-e valamilyen lelki alkathoz, esetleg életszakaszhoz?

„Alighanem egyenesen téged kérdezhetlek meg, nyájas olvasóm, hogy nem voltak-e életedben órák, sőt napok és hetek is, amikor elkínzottan, kedvetlenül végezted szokott tevékenységedet és munkádat, és amikor minden, amit egyébként fontosnak, gondolataidban és érteledben megőrzésre méltónak ítéltél, egyszerre sekélyesnek és semmitmondónak rémlett? Ilyenkor magad sem tudtad, mit tegyél, és hová fordulj; szívedben egy homályos érzés élt, hogy valahol és valamikor valami magas rendű, minden földi gyönyörűség körét túlhaladó óhajnak kellene teljesülnie, amelyet a lélek, mint kordában tartott félnék gyermek, kimondani sem mer; elnémultál ebben a vágyódásban az ismeretlen Valami után, ami mindenütt, amerre csak jártál, áttetsző, az élesebb tekintet elől szétfolyó alakokkal, légies álomképpel lebeggett körül.”

(Hoffmann: *Az arany virágcserep*, 4. vigília – Horváth Zoltán fordítása)

E. T. A. Hoffmann élete

Ernst Theodor Amadeus Hoffmann 1776-ban a kelet-poroszországi Königsbergben (ma: Kalinyingrád) született, itt végezte iskoláit is. (Az Amadeus nevet a Mozart iránti tiszteletből vette fel.) Apja bíró volt, és Hoffmann is a jogi pályát választotta. Dolgozott Berlinben és Varsóban is, de egyre inkább a zene és az irodalom foglalkoztatta. Karmester volt Bambergben, zeneigazgató Lipcsében és Drezdában. 1803-tól jelentek meg irodalmi művei. Élete utolsó éveiben ismét az állam szolgálatában hivatalnokoskodott. Berlinben halt meg 1822-ben.



191.1. kép •
E. T. A. Hoffmann

Jelentősége és művei

Hoffmann a **német romantika legnagyobb hatású alakja**. Életműve **kettős életből** táplálkozik. A **nappalok** a **polgári** élet szürke egyhangúságában teltek, **éjszakánként** – az alkohol segítségével is – sikerült átlényegülnie, a fantázia világába átlendült **művész** írásai leginkább ekkor fogantak. Az alkotásokban e két világ határai összemosódnak: a képzelet birodalmának csodái és szörnyei a realitás kereitei közt tűnnek fel, a valóság alakjai pedig a különleges illúziók terepére tévednek.

Művei közül kiemelkedik **Az arany virágcserep**, a romantika programjának egyik legékesebb megvalósulása. A **Scuderi kisasszony** (1819) című **kisregény** a modern **bűnügyi irodalom** egyik első darabja. A történet alapja, hogy egy párizsi ötvösmester képtelen megválni elkészített munkáitól, ezért megöli a megrendelőket, és visszaszerzi tőlük azokat. Az allegorikus értelmezés szerint a művész művészetének áldozatává vált. A kor ponyvairodalmának kedvelt műfaját, a rémregényt emeli művészi szintre **Az ördög bájitala**.

Hoffmann sokoldalú művész lévén maga is komponált operát, ugyanígy jó néhány története zenei feldolgozások formájában kelt új életre. **Diótörő és Egérkirály** című **meséje** Csajkovszkij *Diótörő* (1892) című balettjét ihlette. **A homokember** című **mesenovellában** egy romantikus lelkű fiatalember szerelemre lobban egy gyönyörű hölgy iránt, „aki” valójában egy ördögi mestermű: egy bábú. A történetet viszontlátjuk Offenbach [offenbáh] *Hoffmann meséi* (1881) című operájában és Delibes [d(ö)lib] *Coppélia* [kopélia] (1870) című táncjátékában.

191.2–3. kép • Jelenetek Offenbach *Hoffmann meséi* és Csajkovszkij *Diótörő* című műveiből. Nézz utána, hogy a *Hoffmann meséi* című opera *A homokemberen* kívül mely novellákra épül!



1. Olvassátok el az alábbi idézetet, majd oldjátok meg a hozzá kapcsolódó feladatokat!

- Értelmezzétek a „liberalizmus az irodalomban” kifejezést!
- A részlet alapján igazoljátok közélet és művészet szoros kölcsönhatását!
- Milyen hasonlóságokat és különbségeket mutat a szövegrészlet Petőfi következő gondolatával összevetve: „Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék [...]”?

„Kitartás, ifjak! Bárhogy megkeserítsék is jelenünket: jövőnk szép lesz. A romantika, melyet annyiszor határoztak meg rosszul, voltaképpen, és ha ebből a harcosszempontból nézzük, igazi meghatározása szerint nem más, mint a liberalizmus az irodalomban. [...] szabadság a művészetben, szabadság a társadalomban: íme a ketős cél, amelyre minden következetes és logikus szellemnek törekednie kell.”

(Victor Hugo: *Hernani* [ernáni] – az előszó részlete, Rónay György fordítása)

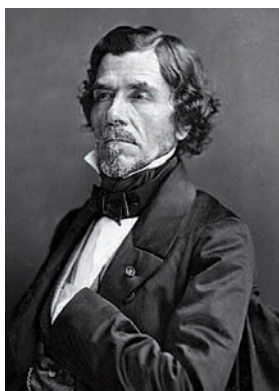
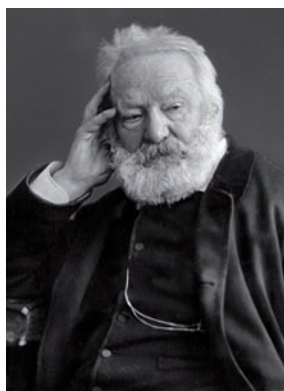
A francia romantika általános jellemzői

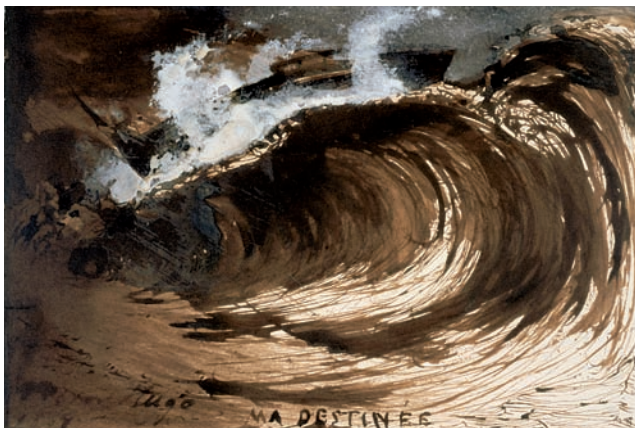
A francia romantika igazi kibontakozása csak az 1820-as években kezdődött meg. Az angol és német romantikához viszonyított néhány évtizedes késésnek az a magyarázata, hogy itt a klasszicizmus hagyományai az átlagosnál mélyebb gyökerűek. Ráadásul a nagy forradalom és a napóleoni császárság idején a klasszicizmus kitüntetett hatalmi támogatást is kapott. A romantika képviselőinek ezért komoly küzdelmeket kellett vállalniuk, hogy teret nyerhessenek. Nem véletlen tehát, hogy Nyugat-Európában a francia romantika közéleti-politikai indíttatása a legerősebb.

A legjelesebb romantikus irodalmi alkotók, **Lamartine** [lámártin] (1790–1869), **Musset** [müsze] (1810–1857), **George Sand** [zsorrsz szand] (1804–1876) és **Vigny** [vinyi] (1797–18639) mellett a franciák előszeretettel különböztetik meg a „romantikus művészet szentháromságát”. Ebbe a kitüntetett csoportba *Victor Hugo* [viktor ügő], a költő és író; *Delacroix* [dőlákroá], a festő és *Berlioz*, a zeneszerző tartozik. A mitizáló megnevezés abból a tapasztalatból származik, hogy a romantika idején a művészek és a művészeti ágak roppant szoros kölcsönhatásban léteztek: az irodalom állandó ihletforrása a festészetnek és a zenének.

222.1–3. kép •

Victor Hugo, Delacroix és Berlioz. Járj utána, hogy Delacroix és Berlioz mely alkotásai születtek irodalmi élmények hatására!





223.1–2. kép • Victor Hugo: *Sorsom*, ill. *Az éjszaka gnómja*.

Victor Hugo festőként is ismert. Egyik jellegzetes technikája: a felületen ejtett szabálytalan folt asszociációkat ébreszt, művészi alkotássá pedig a köré rajzolt téma által válik. Így készült *Az éjszaka gnómja* című képe is

A francia romantika történetében az **áttörés** egy színházi bemutatóhoz kötődik. **1830** februárjában vitték színre Victor Hugo ***Hernani*** [ernáni] című drámáját. Az esemény a klasszicista és a romantikus ízlésű közönség összecsapásába torkollott, az új irányzat szó szerint kiharcolta a maga létjogosultságát. A francia romantika innentől kezdve világos művészi programot képviselt. „Nincs szabály és nincs mintakép; illetve nincsenek egyéb szabályok, mint a természet általános törvényei...” – írja Hugo. Azt a meglátását, mely szerint az irodalmi szabadság „a politikai szabadság leánya”, a történelmi események is igazolták, hiszen az irodalmi liberalizmus diadalát öt hónappal követte a politikai változás: júliusban kitört a forradalom.

Berlioz pesti hangversenye

Berlioz – Liszt Ferenchez hasonlóan – feldolgozta a Rákóczi-induló dallamát. 1846-os pesti látogatása alkalmával be is mutatták a művet.

„Alighogy meghirdették Pesten az új »honi« zenedarabot (vagyis a *Rákóczi-indulót*), a nemzeti képzelőerő erjedni kezdett. Egymástól tudakolták, hogy vajon hogyan dolgoztam fel ezt a híres és mondhatni megszentelt témát, amely annyi év óta megdobogtatja a magyar szíveket, és megittasítja a szabadság és dicsőség iránti lelkesedéssel... Ennek ellenére a hangverseny napján, amikor elérkezett az a pillanat, hogy ezt az ördögös darabot eljátsszuk, bizonyos aggodalom szorította össze a torkomat... A közönség a váratlan bevezetésnél nyugodt és hallgató maradt.

De amikor egy hosszú crescendo (fokozatosan erősödő rész) folyamán visszatértek a téma fúgaformájú (többszólamú) töredékei, s ezeket a nagydob távoli ágyúdörgésre emlékeztető tompa hangjai szakították meg, a terem leírhatatlan lármával forrongani kezdett. És abban a pillanatban, amikor a zenekar nekiszabadult az őrjöngő tusának, és nekiengedte oly soká visszafojtott fortissimóját (a legerősebben megszólaltatott részt), kiáltozás, hallatlan dobogás rázkódtatta meg a termet. E forrongó lelkek egybeolvadó szenvedélye olyan kitérésekben robbant ki, hogy megrémültem és borzongani kezdtem. Úgy éreztem, mintha hajam égnek állna, és e végzetes perctől kezdve búcsút kellett mondanom darabom zárórészének, mert a zenekar vihara képtelen volt arra, hogy sikerrel küzdjön meg a fékezhetetlen szilajságú vulkán kitérésével.”

Így szól Berlioz beszámolója a *Rákóczi-induló* pesti fogadtatásáról.



223.3. kép • Berlioz zeneszerzők (köztük Liszt Ferenc) társaságában

(Lackó Mihály: *Széchenyi és Kossuth vitája*)

Kutasd fel, hogy Berlioz később melyik nagyobb szabású művébe építette be az indulót!

Előszó	5
--------------	---

A felvilágosodás irodalma

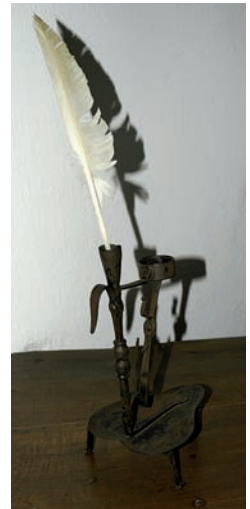
A felvilágosodás irodalma	8
Az angol felvilágosodás	17
Daniel Defoe	18
Jonathan Swift	28
A francia felvilágosodás	43
Voltaire	44
Jean-Jacques Rousseau	53
A német irodalom a felvilágosodás idején	62
Johann Wolfgang Goethe	63
Összefoglaló kérdések, feladatok	84

A 18. század magyar irodalma a felvilágosodás előtt

A kuruc kor költészete	86
Mikes Kelemen	93

A magyar felvilágosodás irodalma

A felvilágosodás Magyarországa	102
Bessenyei György	105
Batsányi János	110
Kazinczy Ferenc	116
Kármán József	119
Csokonai Vitéz Mihály	126
Berzsenyi Dániel	157
Összefoglaló kérdések, feladatok	179





Az európai romantika irodalma

A romantika kora a művészetekben	182
A német romantika	188
E. T. A. Hoffmann	190
Az angol romantika	200
Percy Bysshe Shelley	200
John Keats	206
Az amerikai romantika	210
Edgar Allan Poe	211
A francia romantika	222
Victor Hugo	226
Összefoglaló kérdések, feladatok	232

